

Barta Gábor emlékülés

<https://doi.org/10.59424/debreceniszemle/2026/34/2/288-293>

Emlékezés Barta Gáborra az Illúziók esztendei címmel tartott emlékülés kapcsán

Jeney-Tóth Annamária

történész, egyetemi docens, Debreceni Egyetem

Barta Gáborra emlékező konferenciát tartott 2025. október 2-án a Középkori-, Koraiújkori Magyar Történelmi és Segédtudományi Tanszék, néhai tanszékvezetője 1995 januári halálának 30. évfordulóján. Az egy napos emlékülést megtisztelte nemcsak öccse Barta János a DE, BTK Történelmi Intézet emeritus professzora, hanem gyermekeit ifj. Barta Gábort és Barta Máriát, egyetemünk egykori bölcsész majd PhD hallgatóját is körünkben köszönthettük. A konferencia megrendezését támogatta a Történelmi Intézet is. Barta Róbert intézetigazgató úr távollétében Bárány Attila professzor – aki Barta Gábornak tanszékvezetőként utóda – nyitotta meg a tanácskozást és üdvözölte az előadókat és a közönséget a Doktori Iskola (DE TNDI), a Történelmi Intézet és a tanszék nevében.

A tudományos előadásokat megelőzte Solymosi László akadémikus, egyetemünk és az ELTE professzor emeritusának, visszaemlékezése a pályatársra. Az előadás teljesen feldolgozta Barta Gábor egész pályaképét, melyet az érdeklődők teljes terjedelmében olvashatnak e folyóirat lapjain.

A konferencia további részében három szekcióban hallgathatta meg a közönség az előadásokat. Elsőként Draskóczy István professzor (az ELTE BTK, Történelmi Intézet professor emeritusa) szólt az egybegyűltekhöz, aki a Kossuth Lajos Tudományegyetemen (Debreceni Egyetem egyik jogelőd intézménye) volt kollegája, és szobatársa is Barta Gábornak. Az előadás alapját az 1150 és 1850 között külföldön tanuló magyarországiak legteljesebb adatbázisa képezte, a Repertorium Academicum Hungariae (RAH). Ebből az előadó az 1490–1554 közötti peregrinációt tekintette át, amit a mohácsi csata vágott két egyforma 28–28 éves korszakra. 1500 és 1520 között lassan csökken a külföldön tanuló magyarok száma. A jelenség megértéséhez segít hozzá Barta Gábor egy írása, amelyben felveti, hogy az itthon megszerzett deák műveltség iránt nőtt meg az igény, nem volt érdemes sok pénzért külföldön tanulni. A peregrináció 1521 utáni látványos visszaesése a reformációval indokolható. 1526 után tovább zuhant a peregrinusok száma, amit a török hódítás magyaráz. Az 1540-es években kezd nőni a külföldön

tanuló magyarok száma, és ebben az időben lesz az első számú célpont a wittenbergi egyetem, a legtöbb magyar ide iratkozik be, miközben a magyarországiak elsőszámú középkori célpontjai, a bécsi és a krakkói egyetem vesztett népszerűségéből. Az előadásban táblázatok és ábrák sokasága tette közérthetővé és befo-gadhatóvá a sok statisztikai adatot.

Oborni Teréz (ELTE HTK Történettudományi Intézet osztályvezetője), aki a PTE Középkori és Korai Magyar Történeti Tanszékén utóda volt Barta Gábornak, előadásában a Mohács utáni esztendőkről erdélyi politikai megosztottságát mutatta be. Szapolyai János másfél évtizedes, katonai sikerekkel teli erdélyi vajdaságát (1510–1526) követően ugyanis joggal gondolhatott arra, hogy királlyá választása után Erdély rendjei majd egy emberként sorakoznak fel mögötte, azonban várakozásában csalódnia kellett. Jó néhány erdélyi főúr ugyanis a Habsburg oldalra állt, általában azok, akik már korábban is a királyi udvarban teljesítettek szolgálatot, de a szász náció egységesen szintén I. Ferdinánd magyar királyságát támogatta. Az erdélyi Habsburg-párt vezéralakja Gerendy Miklós volt, mellette jelentős szerepet töltött be vingárti Horváth Gáspár, bethleni Bethlen Elek, vagy a szász vezetők közül Georg Reicherstorffer és Markus Pemflinger is. Az 1530-as évek elejére azonban Erdély már egyöntetűen János király mellett állt.

A 16. századi Gyulafehérvár városának egyik legavatottabb kutatója Gálfi Emőke (az Erdélyi Múzeum-Egyesület Jakó Zsigmond Kutatóintézetének munkatársa) az általa kiválóan ismert városról tartott meg előadását, amelyben az 1552-es esztendő eseményeit ismertette. Ezt Barta Gábor a rá jellemző élvezetes stílusban mutatta be az egyik, jelesül a “Vajon kié az ország?” című népszerűsítő munkájában. Ebben György barát halálát és az 1551–1552-es évek történéseit tárgyalja. A kötet az erdélyi események kutatói előtt azóta is alapmű az előadó szerint is. E munka margójára fűzte fel az előadását, amely az 1552 nyarán lejátszó-dott gyulafehérvári eseményeket ismertette korabeli források alapján. Az egykori püspökvárost ekkor zsoldos katonák gyűjtötták fel, és az esemény leírása, valamint az erről tartott tanúvallatás igen lényeges és érdekes részleteket tár fel a számtalan pusztítás miatt nehezen megismerhető város múltjából, amely kevéssel ezután hosszú időre az erdélyi fejedelmek székvárosa lett.

A koradélelőtti szekció utolsó előadója Barta Gábor egykori PhD hallgatója, Szabadi István volt, akinek doktori munkáját Havas Lászlóval együtt irányította. Ő azóta (2025. decemberében) doktori témavezetőjéhez hasonlóan túl korán és túl hirtelen távozott el körünkből. Szabadi István ezen a tudományos ülésen Barta Gáborra emlékezve Georg Reicherstorffert és műveit idézte meg. A híres *Chorographia Tansilvaniae* és a *Chorografia Moldaviae* című művekről és azok keletkezéséről tartott előadásában hangsúlyozta az előzményeket: Ransanus, Bonfini, majd Oláh Miklós *Hungária* című művét. A politikai és katonai változások nem hagyták érintetlenül a földrajzi leírásokat sem, hiszen Oláh Miklósnál

1536-ban Magyarország szerves része Erdély, Reicherstoffer 1550-ben már Erdély önállósodása kapcsán Transilvaniáról és Dáciáról ír. Reicherstoffer akit Budán találunk Mária királyné szolgálatában, később Ferdinánd király követeként, tulajdonképpen követi beszámolóként írt Moldváról 1541-ben. Ezt újra kiadja és immár egybe is szerkeszti Erdély leírásával és így jelenteti meg 1550-ben. Kompilatív módszere annyiban fontos számunkra, hogy Oláh Miklós, Verancsis, Honterus és mások műveit is felhasználja. Hiszen ezek egy része sokáig másolatban terjed, de az övé megjelent, azonban az előadónk szerint ez egy tudományos párbeszéd eredménye volt és nem plagizálásé.

Az előadások második csoportjában Barta Gábor egy pécsi kollégája, a PTE Történettudományi Intézetének korábbi vezetője, professor emeritája Font Márta „Legitimitás vagy reprezentáció? A koronázás esetei Kelet-Európában” címmel tartott előadást. A keresztény világ (*Orbis Christianus*) keleti periferiáján kialakult Kijevi Rusz egyházszervezete a konstantinápolyi pártiárka joghatósága alá tartozott. Az uralom legitimálását célzó ceremónia, a koronázás iránti igény nem fogalmazódott meg, ezt helyettesítette az *intronisatio* gyakorlata a 11. század második felétől. A 13. században a Rusz nyugati részén, a latin kereszténységhez tartozó szomszédokkal fenntartott kapcsolatok hatására jelent meg a koronázás. A halicsi magyar uralmat megjelenítő Kálmán herceg (II. András magyar király másodszületett fia) pápai engedéllyel lett Halics királya (*rex Gallicie*) 1214/1215-ben, és címét élete végéig (1241) megtartotta. A mongol uralomtól szabadulni akaró Daniilt 1253-ban Droegicsinben koronázta meg a pápa legátusa (*ad personam*). A 14–15. századi moszkvai fejedelmi végrendeletek említenek egy aransapkát, amelynek reprezentációs funkciója nem ismert. Vélhetően azonos lehetett a „Monomah-sapkával”, ami az első koronázási ceremóniától (1498. február 14.) kezdve koronának volt tekinthető. III. Iván (1462–1505) új uralkodói címet vett fel (*gospodar' vseia Rusi*), amely az 'állam' szóval (*gosudarstvo*) etimológiai kapcsolatban van. IV. Iván (1533–1584) viselte először a cár titulust. Egy újabb cím (*imperator*) és az európai típusú korona Nagy Péter uralkodása alatt jelent meg.

Pálffy Géza (ELTE HTK, Történettudományi Intézet tudományos tanácsadó, Lendület kutatócsoport-vezető, az MTA levelező tagja) pályakezdőként, még ha csak rövid időre is Barta Gábor szobatársa volt a MTA Történettudományi Intézetében. Kik az elsők a Magyar Királyságot kormányzó világi elitben a Mohács utáni két évszázadban (Egy új vizsgálat tanúságai) címmel mutatta be a Magyar Királyság arisztokrata társadalmának egy speciális szempontú vizsgálatát az 1526 és 1711 közötti időszakban. Az előadó először ismertette, hogy milyen mutatók alapján járt el a magyar arisztokrata családok vizsgálatakor, a négy országos főméltóság (nádor, országbíró, horvát-szlavón bán, tárnokmester) mellett a kancellár, a Magyar Kamara elnöke, a kerületi/végvidéki kapitány, az Aranygyapjas rend tagja és a koronázási szászlóvivők kaptak pontszámot. A vizsgálat eredménye-

képp 18-20 család tartozott a Magyar Királyságot irányító elitbe, belőlük 3 csoportot képzett az előadó. A 3. csoporthoz 5 család tartozott: Illésházy, Frangepán, Perényi, Rákóczi és Zichy. Ugyancsak 5 család tartozott a 2. helyezettek közé: Thurzó, Bánffy, ecsedi Báthory, Homonnai Drugeth, Csáky. Az első csoportba 8 család: Draskovics, Esterházy, Batthyány, Zrínyi, Nádasdy, Erdődy, Pálffy, Forgách került. Míg a 16. században a Thurzó, a Bánffy és az ecsedi Báthory család, addig a teljes korszakban a Forgách, az Erdődy, a Nádasdy, a Zrínyi, a Batthyány és a Draskovich családok teljesítettek kiemelkedően. Az Erdődyekről hallottunk részletesebben a konferencián. A befogadást az előadó nagyszerű táblázatai és térképei tették lehetővé a közönség számára. A konferencia közönsége csak utólag jöhetett rá, hogy Pálffy Géza akadémiai székfoglalójából kaptunk egyfajta ízelítőt. Ezúton is gratulálunk a december 4-én Budapesten végbement eseményekhez.

Délelőtt a sort Barta Gábor kollégája, később a tanszékvezetésben utóda, Papp Klára professzorasszony, a DE BTK Történelmi Intézet professor emeritája zárta. A forrás a bihari hajdúk peréhez kapcsolódott, amelyet a 18. század végén indítottak privilégiumaik visszaszerzéséért. A bihari hajdúhelyek többsége Bocskai István fejedelemtől, majd utódaitól kapta privilégiumát és adományát. A szabolcsi hajdúvárosok kiváltságait a magyar király már 1613-ban elismerte, a bihariakét azonban nem, ami a fejedelmek adományai esetében fel sem merülhetett. Hiába ismerte el a 17. század végén az I. Lipót által Erdélynek kiadott Diploma Leopoldinum a fejedelmek privilégiumainak és adományainak érvényét, Bihar vármegye nemessége már 1688-ban kimondta csatlakozását a Magyar Királysághoz, s ezért az uralkodó úgy is bánt a bihari hajdúkkal, mint akikre nem érvényes a Diploma. Összeírták őket, kimondták, hogy nem kell katonáskodniuk, majd 1702-ben többségük bekerült Esterházy herceg derecskei uradalmába, ahol éves adófizetéssel tartoztak, igaz jobbágyi szolgáltatások nem terhelték őket. 1790-ben az erdélyi, majd a magyar rendekhez fordultak, ugyanis a hercegi ház majorság-építéssel fenyegette őket. Pereskedés során fogadták fel a hajdúvárosok Sáriai Szabó Sámuel Debrecenből elszármazott ügyvédet. Ő az Erdélyi Fejedelemség történetét vizsgálta, vagyis kinek a fennhatósága alá tartozott Bihar vármegye és Várad. Papp Klára előadásában rámutatott, hogy az ügyvéd kézírata a 16. századi magyar történelem legfontosabb eseményével a mohácsi vész okozta tragédiával indul, de nem látta meg a két király választásában azt a lehetőséget, amit Barta Gábor: Illúziók esztendeje című tanulmányában részletesen elemzett. Sáriai Szabó leírása nagyobb hangsúlyt fektetett a két király közötti megegyezésekre, köztük az 1538. évi váradai egyezsége, hiszen a későbbiekben Erdélyi Fejedelmektől kapott privilégiumok határozták meg a bihari hajdúvárosok sorsát.

A délutáni szekcióban a nagy számú közönség újabb három előadást hallgathatott meg. A sort Bogdándi Zsolt (EME, Jakó Zsigmond Intézet kutatója) az EME titkára nyitotta meg. Az 1990-es évek elején a Történelmi Intézet és az EME

közötti hivatalos kapcsolatfelvételt Barta Gábor is kiemelkedően fontosnak tartotta és személyes ügyként kezelte. Bogdándi előadásában az 1556-tól kialakuló erdélyi állam központi bíróságának megszervezését és jellegzetességeit mutatta be. Az új államilakulat intézményeinek, így a kúriai bíróságoknak a megszervezésére és az új állam jellegéhez való igazítására Izabella és János Zsigmond vizsdatérte után került sor. 1556 őszén már rendelkeztek az országgyűlésen a bírói szervezet felállításáról, az utóbb fejedelmi táblának nevezett bírói fórum két ítélmestereből (*protonotarius*), egy erdélyi jogügyigazgatóból és rendszerint kilenc esküdt ülnökből állt. Ennek a bírói széknek az élére állítottak 1589-től egy praesidentet (táblai elnököt), és e törvényszék fellebbviteli fórumaként működött. 1559-től már biztosan a személyes jelenlét bírósága, ahova a tábla döntésével elégedetlen fél fellebbezhetett. Az Erdélyben 1556-tól létrehozott bírói szervezet jellegzetességeit és működését áttekintve megállapította az előadó, hogy a fejedelmi tábla mintája a középkori magyar királyi tábla volt, annak szervezetét alkalmazták a specifikus erdélyi viszonyokra.

A szekció második előadója Sipos Gábor az EME korábbi elnöke, a Kolozsvári Babeş-Bolyai Egyetem emeritus professzora volt, aki a „Váradai menekült reformátusok befogadása Erdélyben 1598–1665” címmel tartott előadást. Ebben elhangzott, hogy több tucatnyi tehetős váradai polgár menekült el 1598 őszén a császári haderő uralta Váradról, melyet oszmán sereg fenyegetett. A Kolozsvár történetét vizsgáló Jakab Elek az új polgárok névsorát tartalmazó jegyzőkönyvet tanulmányozva 48 új nevet talált 1598–1599-ből. Az előadó itt néhány részletesebb adatot ismertetett például id. Váradai Miklósról, akinek dédunokája Bethlen Miklós kancellár írt hosszan dédapja származásáról önéletírásában. Igaz Gáspár kereskedő is Váradról költözött be, kálvinista imaterem adományozás ügyében ifj. Váradai Miklóssal együtt járt el 1628-ban. A váradai menekültek találtak egy kis kálvinista közösséget Kolozsváron, közéjük tartoztak pl. a Vicei család tagjai, így Máté is, aki az unitárius városban református hite miatt nem tölthette be a város vezető tisztségeit, tehát nem lehetett sem főbíró, sem királybíró. Bocskai fejedelm is megpróbálta a városban a hitsorsosait egyenjogúsítani. Báthori Gábor idejében az 1608 szeptemberi országgyűlés kimondta egy istentiszteleti hely adományozását, valamint Maróti Traszki Lukács személyében saját lelkészük is lett. 1611-től az Óvári templom a reformátusoké lett a Maior Pars törvénye szerint. A kolozsvári református eklézsia története a váradai reformátusokat nem említi. Szalárdi János a váradai nyomda felszerelésével együtt 1660-ban érkezett a városba, amikor Váradról a diákság Martonfalvi Tóth Györggyel Debrecenbe menekült. A következő erdélyi város, mely befogadó városként viselkedett 17. század elején Torda volt. Ó- és Újtorda egyesítését követően Báthori Gábor 1608-ban telepített ide kálvinistákat. 1660 után itt is menedéket talált a váradai városi nép és a bihari nemesség, a városnak Apaffi Mihály 1668-ban adott kiváltságlevelet. A polgárok

a Lorántffy Zsuzsanna fejedelemasszonytól kapott úrasztali terítőiket is elhozták, melyeket 1935-ben juttattak vissza Váradra.

Jeney-Tóth Annamária, a konferencia szervezője, akinek egyetemi hallgató korában módja volt Barta Gábor Erdély-történeti szemináriumát látogatni, „Befolyásos családok az erdélyi fejedelmi udvarokban a Rákócziak idején (1630–1660)” címet adta előadásának. Először ismertette az erdélyi fejedelmek udvarának kialakult struktúráját, majd hogy ebből mit vettek át a Rákócziak. Mennyire volt más az ő udvartartásuk, mint elődeiké. Fontos itt megjegyezni, hogy az a ritka lehetőség állt a fejedelmi család előtt, hogy dinasztikus szempontok is érvényre juthattak. A fejedelemnek felesége, fiatal házas ifjabb fejedelmi címmel rendelkező utóda is volt. Az öreg Rákóczi György udvarában az udvari csoportok közül értelemszerűen az udvari elit volt a legfontosabb. Ide tartozik az udvarmester, a főlovászmester, a rendvédelmi szervek vezetői, valamint speciális feladataiból kifolyólag a konyhamester is. Az udvartartás következő jelentős részét a familiárisok valamint az udvari szolgák alkotják, akik közül az utóbbi csoport tartozik bizonyos esetekben az udvarmester irányítása alá. Az udvari ifjak, közöttük az udvarlók, étekgóók, inasok már kizárólagosan az udvarmester irányítása alá tartoztak. Az udvartartáshoz tartozó udvari csoportok ebben az előadásban nem kerültek említésre, hiszen tagjai jórészt nem a nemesség soraiból kerültek ki, így pl. a főlovászmester alá tartozók és az udvari rendvédelmi szervek tagjai. Az előadásban, Kékedi Zsigmond és Petki István főudvarmesterek szerepének és karrierjének bemutatása mellett Mikó Mihály és Ghillányi Gergely konyhamesterek kerültek bemutatásra. Az udvari iskolából pedig a később nagy karriert befutó Béli Pál, és fiatalon elhunyt testvére, János udvari karrierjét ismerhette meg a közönség.

Az előadások után Barta Gábor testvére Barta János professzor úr idézett fel néhány fontos momentumot testvére életéből, majd ezt követően egy fogadás keretében emlékezhetek meg személyéről, munkásságáról jelenlévő családtagjai, kollegái, az előadók, illetve a közönség soraiból azok, akik személyesen, vagy művein keresztül ismerték Barta Gábort.